

**ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ
ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ
ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΑ ΤΕΛΗ
ΤΟΥ Η' ΑΙΩΝΑ**

ΥΠΟ
Πρωτοπρ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΔΗ
Λέκτορα Α.Π.Θ.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ Η' ΑΙΩΝΑ*

ΥΠΟ

Πρωτοπρ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΪΣΑΡΙΔΗ

Στό κείμενό μας αυτό θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε, όσο είναι δυνατό, την ιστορική εξέλιξη των ακολουθιών του Ἀρραβώνος και του Γάμου, από την εποχή της Καινῆς Διαθήκης μέχρι και τὰ τέλη τοῦ Η' αἰώνα, ὅποτε ἔχουμε καταγεγραμμένη μία σύντομη, ἀλλὰ ὅμως πλήρη ἀκολουθία τοῦ ἀρραβώνος και τοῦ γάμου, ὅπως αὐτὴ ἐμφανίζεται στὸν ἑλληνικὸ βαρβερινὸ κώδικα 336 τῆς Βατικάνειας βιβλιοθήκης.

Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς θέλουμε νὰ τονίσουμε ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνει λόγος γιὰ μία ἀρχικὴ ἐν σπαργάνοις ἀκολουθία ποὺ σιγὰ-σιγὰ ἐξελίχθηκε στὴν πλήρη μορφή της, ὅπως αὐτὴ ἐμφανίζεται στὸν πιὸ πάνω κώδικα. Ἀντίθετα, οἱ διάφορες τῆδε κάκεισε ἐγκατεσπαρμένες ιστορικὲς πληροφορίες τῆς σχετικῆς γραμματείας, ἐπιβεβαιώνουν τὸ ἀδύνατον τῆς γεφυρώσεως τοῦ χάσματος, τῆς ιστορικῆς δηλαδὴ ἐπιβεβαίωσης τῆς ἐξελιξέως τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀρραβώνος και τοῦ γάμου μέχρι τὴν καταγραφή τῆς ὡς ἄνω πρώτης ἀκολουθίας. Τὸ ἴδιον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθεῖ γιὰ τὴ διδασκαλία και θεολογία τοῦ γάμου. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία και πρὸ αὐτῆς ἡ Καινὴ Διαθήκη, παρουσιάζουν μία πλήρη διδασκαλία περὶ τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τοῦ γάμου, σὲ σημεῖο ποὺ ἴσως μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι ἡ ἐπακολουθήσασα ἐποχὴ ἀπὸ αὐτὴ ποὺ ἐξετάζουμε, δηλαδὴ μετὰ τὸν Η' αἰώνα, δὲν ἔχει νὰ

* Παρουσιάστηκε στὸ Δ' Πανελλήνιο Λειτουργικὸ Συμπόσιο Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, μὲ γενικὸ θέμα: «Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν», Ὁ Γάμος στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, Προκόπιο Εὐβοίας, 3-6/11/2002.

προσφέρει πλέον τι ως προς τη διδασκαλία. Τò μόνο νέο που παρουσιάζεται ἐφεξῆς εἶναι φυσικά ὁ θεολογικός καὶ πνευματικός-διδασκτικός σχολιασμός τῆς ὁλοένα ἐμπλουτιζόμενης ἀκολουθίας καὶ ὁ αὐξανόμενος σταδιακά πλούσιος συμβολισμός, ἀφοῦ κάθε νέα τελετουργική πράξη ἀναζητεῖ τὴ συμβολική δικαίωσή της.

Ἐμεῖς, ἐπομένως, θὰ πρέπει νὰ μείνουμε σταθεροὶ στὴν ἀξιοποίηση τῶν ὅποιων ἱστορικῶν μαρτυριῶν, προκειμένου νὰ ἱκανοποιήσουμε τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας καὶ νὰ εἴμαστε συνεπεῖς στὸν τίτλο τοῦ θέματος, χωρὶς νὰ αἰσθανόμαστε καμμία πνευματικῆς φύσεως δυσκολία ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἱκανοποιητικῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν, γιατί ὅπως ἀναφέραμε, ἡ Ἐκκλησία, ἀνέκαθεν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔχει ὁλοκληρωμένη διδασκαλία γιὰ τὸ ἱερὸ μυστήριο τοῦ γάμου.

I. Ἀπὸ τὴν Κ.Δ. μέχρι τὴν ἱερὴ ἀκολουθία τοῦ ἑλληνικοῦ βαρβερينوῦ κώδικα 336

α) Ἡ παρουσία καὶ θαυματουργία τοῦ Κυρίου στὸ γάμο τῆς Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας καὶ ἡ ἀποστολικὴ περίοδος

Πρὶν ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἀναφορὰ τῆς Κ.Δ. στὸ μυστήριο τοῦ γάμου, πρέπει νὰ ἐξεταστῆ ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου στὸ γάμο τῆς Κανᾶ. Μελετώντας προσεκτικὰ τὸ εὐαγγελικὸ κείμενο (Ἰωάν. 2, 1-1), ὅπου περιγράφονται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν παρουσία καὶ θαυματουργία τοῦ Κυρίου στὸ γάμο τῆς Κανᾶ, βλέπουμε ὅτι ὁ Κύριος μεταβαίνει στὸ γάμο ὡς προσκεκλημένος (Ἰωάν. 2, 2). Ἔχουμε δηλαδὴ ἓνα γάμο σύμφωνα μὲ τὴν ἰουδαϊκὴ ἱεροτελεστία καὶ τὰ κρατοῦντα ἰουδαϊκὰ ἔθιμα. Στὴ συνέχεια, μέσα στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ἰουδαϊκοῦ γάμου, ὁ Κύριος θαυματουργεῖ καὶ μάλιστα «ἐποίησεν ἀρχὴν τῶν σημείων... καὶ ἐφάνερωσεν τὴν δόξαν αὐτοῦ». Σίγουρα ἡ παρουσία καὶ μόνη τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἡ θαυματουργία Του συνιστοῦν ἄμεσα εὐλογία τοῦ Γάμου. Ἀλλὰ, ὅπως φαίνεται στὸ στίχο 11 τῆς περικοπῆς, πού ἔχει τρόπον τινὰ συμπερασματικὸ χαρακτήρα γιὰ ὅλη τὴν περικοπή, ὁ Κύριος κάνει ἔναρξη τοῦ μεσσιανικοῦ Του ἔργου καὶ μάλιστα ἔναρξη «τῶν σημείων» Του, φανερώνει «τὴν δόξαν» Του καὶ πιστεύουν σ' Αὐτὸν οἱ μαθηταὶ Του. Δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀκριβῆς συσχετισμὸς μὲ τὴν παράδοση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας, ὅταν κατὰ τὸ Μυστικὸ Δεῖπνο, στὰ πλαίσια ἐνὸς ἰδιάζοντος πασχάλιου ἰουδαϊκοῦ δείπνου¹, παραδίδει τὸ μυστήριο τῆς θείας

1. Χρήση ἐνζύμου ἄρτου, 13 τοῦ Νισάν κ.ἄ.

Εὐχαριστίας², συνοδεύοντάς το καὶ μὲ τὴν ἐντολὴ τῆς τελέσεώς του ἀπὸ τοὺς μαθητὲς καὶ ἀποστόλους Του³. Οὔτε πάλι ἀπὸ τὴν πλὴ πάνων εὐαγγελικὴ περικοπὴ συμπεραίνεται, ὅπως στὸ μυστήριο τοῦ ἱεροῦ Εὐχελαιίου, ὅτι ἔχουμε ἤδη ἐμπεδωμένη πρακτικὴ, εὐλογία καὶ χρῆση μὲ ἔλαιο, καὶ μάλιστα ἀναφέρονται καὶ τὰ σωστικὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου, ποὺ εἶναι ἡ ψυχοσωματικὴ θεραπεία⁴. Οὔτε πάλι ἔχουμε κάποια σαφὴ ἐντολὴ τοῦ Κυρίου γιὰ τὸ γάμο πρὸς τοὺς μαθητὲς Του, ἀνάλογη μὲ αὐτὴ γιὰ τὸ βάπτισμα: «*Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος...*»⁵.

Ὁ Π. Τρεμπέλας, ἐνῶ ἀναφέρει βασικὰ χωρία τῆς Κ.Δ., ἰδιαίτερα τοῦ ἀποστόλου Παύλου, πάνω σὲ θεμελιώδη θέματα διδασκαλίας γιὰ τὸ μυστήριο τοῦ γάμου⁶, καταλήγει ὅτι ἡ Κ.Δ. δὲν παραδίδει κάποια τελετουργικὴ πρόξη γιὰ τὸ γάμο⁷. Ὁ Π. Ἰ. Σκαλτσῆς στὴν περισπούδαστη ἐργασία του «*Γάμος καὶ θεία Λειτουργία*», ἐνῶ ἀναφέρει τὴν ὡς ἄνω γνώμη τοῦ Π. Τρεμπέλα, παρὰλληλα ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχει στὴν ἐποχὴ τῆς Κ.Δ. κάποια ἀρχικὴ ἱερολογία ἀπλοῦ τύπου «*μὲ τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή της καθαγιάζει τὸ γάμο ὡς μυστήριο μεταδοτικὸ τῆς θείας χάριτος. Κάτι τέτοιο μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἔμμεσα καὶ ἀπὸ τὴ βαθύτερη προσέγγιση χαρακτηριστικῶν ἀναφορῶν τῆς Κ. Διαθήκης*»⁸. Ἐπίσης, σὲ ἐπίρρωση τῆς θέσεως αὐτῆς ἀπὸ τὸν ἴδιο μελετητὴ, παρουσιάζεται ἡ γνώμη τοῦ Ἰ. Μ. Φουντούλη περὶ τῆς κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἄλλες λειτουργικὲς πράξεις ὑπάρξεως εὐλογίας καὶ στὸ γάμο⁹. Στὴν ἴδια συνάφεια ἐκφράζεται καὶ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ὑπαρξὴ γαμικῶν Ἰουδαϊκῶν καὶ ἑλληνορωμαϊκῶν ἐθίμων ὀδήγησε στὴν ἀντικατάστασή τους ἀπὸ κάτι ἀντίστοιχο χριστιανικό¹⁰. «*Τὸ ἔντονο ἐπίσης γαμήλιο λεξιλόγιο τῆς Καινῆς Διαθήκης*»¹¹ –ὑποστηρίζει ὁ ἴδιος ἀξιόλογος

2. Βλ. Ματθ. 26, 26-29.

3. Βλ. Α' Κορ. 11, 24-26.

4. Βλ. Ἰακ. 5, 14-15.

5. Βλ. Ματθ. 28, 19-20.

6. «Ὅπως τὰ χωρία: Μάρκ. 10,9· Α' Κορ. 7,39· Ἐφεσ. 5,32· Ἐβρ. 13,4.

7. Π.Ν. Τρεμπέλα, *Ἀρχαὶ καὶ χαρακτὴρ τῆς χριστιανικῆς λατρείας*, Ἀθήναι 1962, σ. 132.

8. Π.Ἰ. Σκαλτσῆ, *Γάμος καὶ θεία Λειτουργία*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 126.

9. Π.Ἰ. Φουντούλη, *Ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου* (ἀνέκδοτο ὁμίλια), παρὰ Π.Ἰ. Σκαλτσῆ, δπ. παρ., σ. 127.

10. Π.Ἰ. Σκαλτσῆ, δπ. π., καὶ ἐσωτερικὲς παραπομπὲς στὸ ἴδιο ἔργο σὲ ὑποσημειώσεις μὲ συναφὲς ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο.

11. Ὅπως: πρόσκληση σὲ γάμο, φίλοι τοῦ νυμφίου, παρὰνυμφος, στολισμὸς τῆς νύμφης, λαμπάδες γαμήλιας πομπῆς, ἔλευση τοῦ νυμφίου τὴ νύκτα καὶ συνάντηση μὲ τὴ νύμφη, γαμικὸ δεῖπνο.

μελετητής— «δέν μπορεί νά παραπέμπει μόνο σέ τελετουργικό Ιουδαϊκοῦ γάμου, ἀλλά θά ἐκφράζει καί τήν εἰκόνα τῆς τελετῆς τοῦ γάμου κατὰ τήν ἀποστολική ἐποχή»¹².

Προσωπικά, μετά ἀπό ἐπίμονη ἐξέταση τῶν σχετικῶν μέ τὸ γάμο χωρίων τῆς Κ.Δ. καταλήξαμε στό συμπέρασμα ὅτι αὐτὸ πού ἐνδιαφέρει τοὺς συγγραφεῖς τῆς Κ.Δ., ἰδιαίτερα τὸν ἀπόστολο Παῦλο, εἶναι ἡ σύνδεση τῶν βιβλικῶν δεδομένων τῆς Π.Δ. —πράξη τῆς Δημιουργίας, ὅπου ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὴν Εὐα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ἀδάμ, καί ἐμφανίζεται ὡς ὁ νυμφαγωγὸς πού ὁδηγεῖ τὴν Εὐα στὸν Ἀδάμ καί ὁρίζει τὸν σκοπὸ τῆς σχέσης ἀμφοτέρων μεταξύ τους καί ἔναντι τοῦ Θεοῦ— μέ τὰ ἐν Χριστῶ δεδομένα τῆς Κ.Δ., ὅπου ἀνακεφαλαιοῦνται ἡ σχέση τοῦ πρώτου ζεύγους, ἐντάσσεται στὴν ὁδὸ τῆς σωτηρίας ἐν Χριστῶ καί ἀνάγεται στὴν ἄρρηκτη σχέση Χριστοῦ καί Ἐκκλησίας, ὡς τῆς τέλει εἰκόνας καί πραγματικότητας τοῦ χριστιανικοῦ γάμου. Γι' αὐτὸ, αὐτὸ πού προέχει εἶναι ἡ ἐν Χριστῶ σωτηρία, τὸ μέγα καί καθολικὸ μυστήριον τῆς ἐνσωμάτωσης τῶν ἀνθρώπων στό μυστικὸ σῶμα Του, τὴν Ἐκκλησία. Ἔτσι, γιὰ τὴν ἐποχὴ πού ἀναφερόμαστε, προηγοῦνται γιὰ τὴ σωτηρία τὰ μυστήρια τῆς χριστιανικῆς μυσήσεως —Βάπτισμα, Χρίσμα, Εὐχαριστία— τὰ ὁποῖα τελοῦνται μέ ἐντελῶς ἰδιαίτερο τρόπο καί ἐπιφέρουν τὴν ὀριστικὴ ρῆξη μέ τὸ παρελθόν, Ιουδαϊκὸ ἢ εἰδωλολατρικὸ, καί ἔπονται τὰ ὑπόλοιπα ἱερὰ μυστήρια, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ γάμος, τὰ ὁποῖα ἐντάσσονται στὴ μία καί τὴν αὐτὴ σωτηριολογικὴ προοπτικὴ. Ἔτσι, πιθανὸν νὰ ἔχουμε ἀνεκτικὴ στάση ἔναντι τῶν προϋπαρχόντων γαμήλιων ἐθίμων καί πρακτικῶν. Ἡ ἀνεκτικότητα τῆς πρώτης ἀποστολικῆς περιόδου φτάνει καί μέχρι τοῦ σημείου τῆς κατ' οἰκονομίαν ἀποδοχῆς τῆς συγκατοικήσεως πιστοῦ καί ἀπίστου κάτω ἀπὸ τὴν στέγη τοῦ ἴδιου γάμου, μέ τὴν προοπτικὴ τοῦ ἁγιασμοῦ τοῦ ἀπίστου μέλους ἀπὸ τὴ συγκατοίκηση μέ τὸ πιστό¹³. Αὐτοὶ οἱ ποιμαντικῆς φύσεως λόγοι δὲν προκάλεσαν ἴσως τὴ σπουδὴ γιὰ τὴν ἐμφάνιση μιᾶς ἀπλῆς ἔστω μαρτυρουμένης ἱερολογίας τοῦ γάμου στὴν Κ.Δ.

β) Μεταποστολικὴ περίοδος, ἅγιοι πατέρες καί ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς μέχρι τὴν πρώτη ἀκολουθία τοῦ ἑλληνικοῦ βαρβερينوῦ κώδικα 336.

Ἦ Ὁ Ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος (50-113 μ.Χ.) σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἅγιο Πολύκαρπο ἐπίσκοπο Σμύρνης ἀναφέρεται διαπιστωτικὰ καί ταυτόχρονα προτρεπτικὰ-παραινετικὰ στὴ συμμετοχὴ τοῦ ἐπισκόπου στὴ σύνα-

12. Π. Ί. Σκαλτσῆ, ὁπ. π.

13. Πρβλ. Α' Κορ. 7, 12-14.

ψη τοῦ γάμου, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἄδειας ἢ εὐλογίας του. Ἀναφέρουμε τὸ κλασικὸ χωρίο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ γάμος γίνεται «μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου, ἵνα ὁ γάμος ᾗ κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν. Πάντα εἰς τιμὴν γενέσθω»¹⁴. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἐπισκόπου, ἰδιαίτερα σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ποὺ δὲν ἔχουν ἀναπτυχθεῖ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας οἱ θεσμοὶ διοικήσεως, ὅπως τοὺς γνωρίσαμε ἀργότερα, ἔχει καθαρὰ θεολογικὴ καὶ πνευματικὴ σημασία καὶ ἀναφέρεται στὴ χαρισματικὴ καὶ μυστηριακὴ διάσταση τῆς γαμικῆς ἐνώσεως («ἵνα ὁ γάμος ᾗ κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν»).

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (150-215) ἀναφέρεται στὴν ἐπίθεση τῶν χειρῶν τοῦ ἱερέα ἐπὶ τῶν νεονύμφων καὶ τὴν εὐλογία τους, ὅπως: «τίνι γὰρ ὁ προσβύτερος ἐπιτίθησι χεῖρας; τίνα δὲ εὐλογήσει»¹⁵.

Ὁ Τερτυλλιανὸς (155-222) ἀναφέρει ὅτι: «αὐτὸ ποῦ ἢ Ἐκκλησία οἰκονομεῖ, ἐπιβεβαιώνει ἢ προσφορά (oblatio) καὶ σφραγίζει ἢ εὐλογία (benedictio)»¹⁶.

Τὸ χωρίο αὐτὸ ἐρμηνεύτηκε διττὰ. Ἀπὸ τὴ μία μεριὰ ὅτι δηλαδὴ εἶναι μία ἤδη ἀρχικὴ μορφή ἀκολουθίας γάμου, διὰ τῆς ὁποίας ἐνώνονται οἱ δύο σύζυγοι μέσα στὴ σύναξη τῶν πιστῶν πρὶν ἀπὸ τὴν προσφορά τῆς εὐχαριστιακῆς θυσίας καὶ κάτω ἀπὸ τὴν εὐλογία τοῦ ἐπισκόπου ὡς ταμιούχου τῆς χάριτος¹⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἀπορρίπτεται αὐτὴ ἡ θέση «μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας δὲν ὑπονοεῖ γαμήλια ἀκολουθία συνοδευομένη ἀπὸ τὴ θεία λειτουργία ἢ ξεχωριστὴ ἀκολουθία τελούμενη ἀπὸ ἱερέα, ἀλλὰ ἀναφέρεται στὴ χριστιανικὴ - συζυγικὴ ἐμπειρία ποὺ αὐτόνοητα δημιουργεῖται καὶ ἀναπτύσσεται μέσα ἀπὸ τὴν κοινὴ πίστη τῶν συζύγων, τὴν κοινὴ συμμετοχὴ στὴ θεία εὐχαριστία καὶ τὴν οἰκογενειακὴ προσευχή»¹⁸. Ὁ Π. Ἰ. Σκαλτσῆς θεωρεῖ σωστὴ τὴν τελευταία θέση ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεία τῆς θέσεως τοῦ Τερτυλλιανοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἢ ὄχι ἱερολογίας γιὰ τὸ γάμο. Συγκεκριμένα ἀναφέρει «ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοῦ Τερτυλλιανοῦ, μέσα δευτέρου ἕως καὶ τὰ μέσα τοῦ τρίτου αἰῶνα, ἡ ἐπικύρωση τοῦ γάμου καὶ ἡ ἀναγνώριση τοῦ μυστηριακοῦ του χαρακτήρα μποροῦσε νὰ γίνετο μὲ τὸ βάπτισμα, μετὰ ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ βαπτιζόμενοι κοινωνοῦσαν. Σὲ μία εἰδωλολατρικὴ κοινωνία, ἂν ἓνα μὴ χριστιανικὸ ζευγάρι προσήρχετο

14. Πρὸς Πολύκαρπον 5, 2, ΒΕΠΕΣ 2, 283.

15. Παιδαγωγός, 3,11, P.G. 8, 637 B.

16. *Ad Uxorem* 2,9 P.L., 1, 1302 A.

17. A. d' Alés, *La Théologie de Tertullian*, Paris 1905, σ. 376, παρὰ Π. Ἰ. Σκαλτσῆ, ὅπ. π., σ. 137, σμ. 557.

18. E. Schillebeeckx, *Il matrimonio. Realtà terrena e mistero di salvezza* (trad. it.) Roma² 1971, σ. 292-295 καὶ R. Uglione, *Il matrimonio in Tertuliano tra esaltazione e disprezzo*, EL 93 (1979), 407-456 παρὰ Π. Ἰ. Σκαλτσῆ, ὅπ. π., σμ. 558.

στην Ἐκκλησία, βαπτίζοταν, κοινωνοῦσε, αὐτὸ ἦταν ἀρκετὸ ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται καὶ εἰδικὴ τελετὴ γάμου προκειμένου νὰ θεωρεῖται ἡ συζυγία τους χριστιανική»¹⁹. Τὴν ἴδια ἀποψη διατυπώνει καὶ ὁ πρωτοπρ. Κ. Παπαδόπουλος, ὅτι δηλαδὴ «ὁ χριστιανικὸς γάμος συνάπτεται κατὰ τὸ βάπτισμα ἢ κατὰ τὴν εὐχαριστία καὶ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ»²⁰. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι βασικὰ κείμενα τῆς ἀρχαίας λειτουργικῆς παράδοσης, ὅπως ἡ *Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων* (β' αἰ.), ἡ *Ἀποστολικὴ παράδοση* (ἀρχές γ' αἰ.), οἱ *Ἀποστολικές Διαταγές* (δ' αἰ.), ἡ *Διαθήκη τοῦ Κυρίου* (β' ἡμισυ ε' αἰ.) καὶ τὸ *Εὐχολόγιον τοῦ Σεραπίωνα* (δ' αἰ.) δὲν ἔχουν εὐχές γάμου. Ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου δὲν εἶναι εἰδικὴ ἀκολουθία, ἀλλὰ ὁμάδα εὐχῶν ἐνσωματωμένη μέσα στὴ θεία εὐχαριστία²¹.

Ἄξιο παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἡ ὀρολογία τοῦ Ὡριγένη (†254) γιὰ τὴ διατύπωση τῶν σκέψεων του γύρω ἀπὸ τὸ γάμο ταιριάζει μὲ ὀρισμένες ἐκφράσεις τῆς ἀκολουθίας ποὺ περιγράφεται στὸν ἑλληνικὸ βραβερινὸ κώδικα 336. Οἱ ἐκφράσεις αὐτὲς εἶναι ἡ ἄρμωση τῶν συζύγων «ἐν ὁμοφροσύνῃ», ἡ ἔνωσή τους «εἰς σάρκα μίαν» καὶ ἡ διαφύλαξή τους «ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ»²², πράγμα τὸ ὁποῖο δημιουργεῖ τὴν πιθανότητα νὰ προϋπάρχει τοῦ Ὡριγένη λειτουργικὴ γιὰ τὸ γάμο πράξη²³.

Ὁ Μέγας Βασίλειος (†379) κάνει λόγο γιὰ ἔνωση ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς μὲ εὐλογία²⁴. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (†390) δίδει τὴν πληροφορία ὅτι στὸ γάμο τῆς Ὀλυμπιάδος «παρῆν ἐπισκόπων ὄμιλος» καὶ μάλιστα μνημονεύει τὴν ἄρμωση τῶν χειρῶν τῶν νεονύμφων²⁵. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (†471) προτρέπει νὰ προσκαλοῦνται στὸ γάμο οἱ ἱερεῖς νὰ διαβάζουν εὐχές καὶ νὰ δίδουν τὴν εὐλογία τους²⁶. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἐπίσης, κάνει λόγο γιὰ εὐλογία τῆς συζυγίας²⁷.

19. Π. Ἰ. Σκαλτσῆ, ὅπ. π., σ. 137.

20. Πρωτοπρ. Κ. Παπαδοπούλου, «Γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου», «Σύναξη» 32 (Ὀκτ.-Δεκ. 1989), σ. 58.

21. Πρωτοπρ. Κ. Παπαδοπούλου, ὅπ. π., σ. 57-62. Πρβλ. καὶ Βλασ. Φειδᾶ, *Ἐκκλ. Ἱστορία Α'*, Ἀθήνα 1992, σ. 270-271 καὶ Π.Ν. Τρεμπέλα, *Μικρὸν Εὐχολόγιον Α'*, σ. 15 ἔξ. Meyendorff J., *Γάμος*, Ἀθήνα 1983, σ. 30.

22. βλ. ΒΕΠΕΣ 13, σ. 297.

23. H. Crouzel, *Virginité et mariage selon Origen*, Paris 1965, σ. 146. Baldanza, «*Barberini 336*», σ. 343, 345-346 παρὰ Π. Ἰ. Σκαλτσῆ, ὅπ. π., σ. 140, σημ. 569.

24. *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, P.G. 29, 160 B C.

25. *Ἐπιστολὴ 193*, Προκοπίου, P.G. 37, 313 ἔξ.

26. *Εἰς τὴν Γένεσιν*, 48, P.G. 54, 443.

27. P.G. 96, 245 B.

Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης (759-826) ἀναφέρει τὴν εὐλογία τοῦ γάμου ἀπὸ τὸν ἱερέα²⁸, θεωρεῖ τὰ στέφανα σύμβολο τῆς παρθενικῆς καθαρότητος καὶ τῆς νίκης κατὰ τῆς ἁμαρτίας²⁹ καὶ διαβεβαιώνει ὅτι στὴν ἐποχὴ του ὁ γάμος ἦταν συνδεδεμένος μὲ τὴ θεία εὐχαριστία³⁰. Ἐπίσης, στὸν Ἅγιο Θεόδωρο τὸ Στουδίτη βρίσκουμε καὶ εὐχὴ ἀρμόσεως τῶν συζύγων, «τὴν κατὰ τὴν στεφανικὴν συνάφειαν ἱερὰν προσευχήν»³¹, ποὺ παρουσιάζει συγγένεια μὲ ἀντίστοιχη εὐχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ βαρβερينوῦ κώδικα 336, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω.

Στὴ δύση, τέλος, ἡ γαμήλια τελετὴ γινόταν στὴν Ἐκκλησία μὲ τὴν παρουσία ἐπισκόπου καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ θεία εὐχαριστία³², πρᾶγμα τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ρωμαῖκὰ εὐχολόγια, ὅπως τὸ Λεονιανό (440-461)³³, τὸ Γελασιανό (492-496)³⁴ καὶ τὸ Γρηγοριανό (590-604)³⁵. Ὁ Ἅγιος Ἀμβρόσιος (339-397) κάνει λόγο γιὰ τὴν εὐλογία τοῦ γάμου ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς³⁶. Ὁ πάπας Σιρίκιος (†417) ἀναφέρει τὴν ἐπίθεση τῶν χειρῶν τοῦ ἱερέα στὸ κεφάλι τῶν νεονύμφων καὶ τὴν ἀνάγνωση σχετικῆς εὐχῆς³⁷.

Οἱ ἱεροὶ κανόνες, ὅπως οἱ λδ', λθ' τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ιδ' καὶ κα' Ἀντιοχείας, ιστ' Α' Οἰκουμενικῆς, ἡ' Χαλκηδόνας, θ', ι' Κερθαγένης, ἀναφέρονται κυρίως στὴν ἀποκλειστικὴ δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου γιὰ κάθε ἱεροπραξία. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ ια' κανόνας τῶν ἐρωταποκρίσεων τοῦ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας (†385), ὅπου στὸ ἐρώτημα ἀν ἓνας κληρικὸς ὀφείλει νὰ τελέσει παράνομο γάμο, ὅπως λέγει χαρακτηριστικὰ «ὀφείλει ἀκολουθῆσαι ἢ προσφορὰν ποιῆσαι», δίδεται ἡ ἀπάντηση ὅτι ὀφείλει ὁ κληρικὸς νὰ μὴ συμμετέχει στὴν παρανομία. Ὅπως ὁμοίως τίθεται τὸ ἐρώτημα, συνάγεται ὅτι τὸν Δ' αἰ. στὴν Ἀλεξάνδρεια ὁ γάμος ἦταν συνδεδεμένος μὲ τὴ θεία εὐχαριστία.

Τέλος, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ (537) ἐπιχειρεῖται ἡ νομικὴ κατοχύρωση τῆς ἱερολογίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γάμου. Ὁ Μη-

28. Ἐπιστολαί, Γ', P.G. 99, 1092 A.

29. Ὅπ. παρ., P.G. 99, 1092 D.

30. Ὅπ. π.

31. Ὅπ. π., 22, P.G. 99, 973 B.

32. M. Righeti, *Manuale di Storia Liturgia*, τ 5, Milano 1953, σ. 337.

33. L.A. Murarodi, *Liturgia Romana vetus Aria Sacramentaria Comlectens, Leonianum scilicet, Gelesianum et antiquum Gregorianum*, Venetiis I, 1748, σ. 446.

34. Ὅπ. π. 6721.

35. Ὅπ. π. II, σ. 244.

36. *Epistola 19*, 7, P.L. 16, 984 C - 1985 A.

37. *Epistola 4, Ad Eumerium*, P.L. 84, 632 B.

τροπολίτης Τυρολόης και Σερεντίου Παντελεήμων Ροδόπουλος υποστηρίζει ότι επί Ίουστινιανού γίνεται ή πρώτη προσπάθεια προσέγγισης μεταξὺ πολιτικῆς συναψης τοῦ γάμου και τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τύπου (ιερολογίας)³⁸. Στὴν ἐπόμενη περίοδο ὁ γάμος ἐτελεῖτο εἴτε μὲ γραπτὴ σύμβαση, εἴτε μὲ προφορικὴ σύμβαση ἐνώπιον φίλων, εἴτε μὲ ἱερολογία στὴν Ἐκκλησία.

II. Ἡ ἀκολουθία τοῦ ἑλληνικοῦ βαρβερινοῦ κώδικα 336³⁹.

Ἡ παρατιθέμενη ἀκολουθία τοῦ βαρβερινοῦ κώδικα 336 ἔχει τὰ ἑξῆς μέρη:

- α) εὐχή ἐπὶ μνηστείας (ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος...),
- β) εὐχή εὐλογίας μνήστρων (*Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἔθνων ἑαυτῶ μνηστευσάμενος ἐκκλησίαν...*),
- γ) συναπτὴ, εἰρηνικὰ τοῦ γάμου,
- δ) εὐχή ἀρμόσεως (ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ...),
- ε) στεφάνωμα,
- στ) κεφαλοκλισία,
- ζ) εὐχή (*Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν...*),
- η) εὐχή κοινοῦ ποτηρίου,
- θ) θεία μετάληψη,
- ι) ἀπόλυση

ια) Ὑπάρχει και μία ἀκόμη εὐχή ἀνεξάρτητη, ποὺ εἶναι ἐννοιολογικὰ περίληψη τῶν προηγουμένων δύο εὐχῶν, ἀλλὰ και μὲ περαιτέρω νέες ἐννοιολογικὲς ἀναφορές, ὅπως ἡ μνημόνευση ἐναρέτων ζευγῶν τῆς Π.Δ. κ.ἄ., τὶς ὁποῖες συναντᾶμε στὶς δύο μεγάλες εὐχὲς τῆς σημερινῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου ποὺ προηγοῦνται τῆς ἀρμόσεως.

Μία πρώτη παρατήρηση γιὰ τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τῶν εὐχῶν τοῦ βαρβερινοῦ ἑλληνικοῦ εὐχολογίου 336 εἶναι ὅτι, ὅπως ἔχει καταδείξει μέχρι σήμερα ἡ ἔρευνα, δὲν εἶναι δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλὰ ἀπηχεῖ και ἐμπεριέχει λειτουργικὰ στοιχεῖα συριακὰ και ἀλεξανδρινά, καθὼς και κατάλοιπα τοῦ ἐβραϊκοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ⁴⁰.

38. Ὁ γάμος και ἡ δικαιοδοσία εἰς τὰ κατ' αὐτόν, *ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι*, σ. 145, παρὰ Π. Ἰ. Σκαλτσῆ, ὅπ. π., σ. 156 και σημ. 666.

39. Στὴν ἔρευνά μας χρησιμοποιοῦμε τὴν ἔκδοση: Stefano Parenti e Elena Velkovska, *L'Eu-cologio Barberini gr. 336, seconda edizione riveduta con traduzione in lingua italiana*, Roma 2000, σ. 185-188.

40. Βλ. Π. Ἰ. Σκαλτσῆς, ὅπ. π., σ. 172.

Ἐπίσης, στὸ κείμενο τοῦ κώδικα 336 εἶναι ἐμφανὴς ἡ σύνδεση τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου μὲ τὴν εὐχαριστία. Αὐτὸ εἶναι κατάλοιπο τῆς παλαιᾶς παραδόσεως, ὅταν ἡ σύναψη τοῦ γάμου γινόταν μέσα στὴ θεία λειτουργία, οἱ μελλόνυμφοι μεταλάμβαναν μαζί, ἀφοῦ προηγουμένως ἀνεγιγνώσκετο εἰδικὴ εὐχὴ γάμου.

Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καταγράφει μία λειτουργικὴ παράδοση γιὰ τὸ γάμο ποὺ συγγενεὺι μὲ αὐτὴν τοῦ ἐλληνικοῦ βαρβερينوῦ κώδικα 336. Κατ' αὐτὴν οἱ μελλόνυμφοι παραμένουν στὸ νάρθηκα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θείας λειτουργίας καὶ μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς, ἀφοῦ πλέον μεταλάβουν οἱ πιστοί, προσέρχονται, ἀναγιγνώσκεται ἡ σχετικὴ ἀκολουθία, ὅπως περιγράφηκε πρὸ πάνω, καὶ ἀκολουθεῖ ἡ μετάληψη ἀπὸ προηγουσμένα τίμια δῶρα⁴¹. Ὅπως γνωρίζουμε, ἡ μονὴ τοῦ Στουδίου ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση καὶ καθιέρωση τῶν λειτουργικῶν πραγμάτων σ' ὅλη τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Ἔτσι ἡ καθιέρωση καὶ ἡ διάδοση αὐτῆς τῆς ἀκολουθίας καθίσταται ἀκόμη πρὸ επιτυχῆς, λόγω καὶ τοῦ αὐξημένου πλέον κύρους τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ μοναχισμοῦ γενικὰ στὴ βυζαντινὴ κοινωνία.

Ἄντι ἐπιλόγου

Ὅπως ἤδη φάνηκε ἀπὸ τὴν εἰσήγησή μας, ἡ Κ.Δ., ἐνῶ παραδίδει δλοκληρωμένη τὴ διδασκαλία γιὰ τὸ ἱερὸ μυστήριον τοῦ γάμου, δὲν παραδίδει ἔστω καὶ ἐν σπέρματι κάποια ἱερολογία. Ἡ ἀποστολικὴ περίοδος καὶ τὰ ἀμέσως μετὰ ἀπὸ αὐτὴν χρόνια χαρακτηρίζονται ἀπὸ μία ρευστότητα, χαλαρότητα, στοιχεῖα αὐθορμητισμοῦ στὴ λειτουργικὴ πράξη καὶ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ διάφοροι πατέρες, ὅπως εἶδαμε, ἐπιβεβαιώνουν τοῦλάχιστον τὴν εὐλογία τοῦ γάμου, ὅμως στὰ πλαίσια τῆς θείας εὐχαριστίας, ἡ ὁποία εἶναι καὶ τὸ βασικὸ μυστήριον ἔκφρασης τῆς ἐνσωμάτωσης καὶ τῶν νυμφευομένων στὸ μυστικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησία.

Στὴν πρῶτῃ βυζαντινῇ περίοδῳ, ὅπου ὅλα πλέον βαίνουν πρὸς μία εὐταξία καὶ ἐν γένει ὀργάνωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, παρατηροῦνται τάσεις καὶ ἀποφάσεις τόσον ἐκκλησιαστικῶν προσώπων καὶ ὀργάνων ὅσον καὶ αὐτοκρατόρων γιὰ δημιουργία ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐμπίπτει καὶ ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου, ἡ ὁποία φθάνει καὶ μέχρι τοῦ σημείου νὰ γίνῃ ἀπὸ τὸν Λέοντα ΣΤ' τὸ Σοφὸ ὑποχρεωτικὴ γιὰ νὰ ἔχει νομικὸ κῆρος ὁ γάμος.

41. Ὅπ. π., σ. 186.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ στοιχείου τῆς τάξεως ὡς κεντρικῆς ἔννοιας πού καθορίζουν ἐν γένει τὴ ζωὴ στὸ βυζαντινὸ καὶ γενικότερα στὸν ἀναδυόμενο μεσαιωνικὸ κόσμο, μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθεῖ καὶ σὲ ἄλλες ἐξελίξεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, ὅπως π.χ. τὸ ἐκκλησιαστικὸ τυπικόν.

Μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαδικασία μεταβάσεως ἀπὸ τὸ ἀπλό καὶ ἀνεπιτήδευτο πού ἴσχυε γιὰ τὰ λειτουργικὰ πράγματα κατ' ἀρχὴν, στὸ σαφῶς καθορισμένο πού ἐπικράτησε ἀργότερα, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ ἀκολουθίας, ἐμφανίζεται καὶ καθιερῶνεται ἡ πρώτη ἀκολουθία γιὰ τὸν ἀρραβώνα καὶ τὸ γάμο, ὅπως αὐτὴ περιγράφεται στὸν ἑλληνικὸ βαρβερινὸ κώδικα 336, ἡ ὁποία καὶ διαδίδεται εὐρέως λόγω τῆς λειτουργικῆς σημασίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς μητροπολιτικοῦ κέντρου τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ πρώτη αὐτὴ ἀπληρτισμένη ἀκολουθία θὰ ἀποτελέσει σημεῖο σταθερὸ γιὰ περαιτέρω λειτουργικὴ ἐξέλιξη ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθία τοῦ ἀρραβώνα καὶ τοῦ γάμου, μέχρι τὴ σημερινὴ παραδεδομένη μορφή της.